

A black and white photograph of a young woman with dark, curly hair, looking down intently at her cello. She is wearing a dark, patterned top. The background is dark and out of focus. The text is overlaid on the right side of the image.

Anita Lasker-
Wallfisch

HOE EEN JONGE
MUZIKANTE
AUSCHWITZ EN
BERGEN-BELSEN
OVERLEEFDE

De celliste
van
Auschwitz

DE CELLISTE VAN AUSCHWITZ

Anita Lasker-Wallfisch

De celliste van Auschwitz

*Hoe een jonge muzikante
Auschwitz en Bergen-Belsen overleefde*

Omniboek

© Uitgeverij Omniboek, 2015
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl
www.boekenwereld.com

Oorspronkelijk gepubliceerd door Giles de la Mare Publishers Limited in 1996 onder de titel: *Inherit the Truth* 1939-1945.

© Anita Lasker-Wallfisch, 1996

Vertaling Henk Hardeman
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Typografie binnenwerk GBU grafisch compleet

De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek

ISBN 9789401906883
ISBN e-book 9789401906890
NUR 402/689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Ik draag dit relaas van mijn ervaringen van voor, tijdens en na de Holocaust op aan mijn kinderen Raphael en Maya, en mijn kleinkinderen Ben, Simon, Joanna en Abraham-Peter.

Ter nagedachtenis aan mijn moeder en mijn vader, en aan de miljoenen die het zwijgen werd opgelegd en wier verhalen nooit zullen worden verteld. En een eerbetoon aan mijn zuster Renate en mijn trouwe compagnons van het kamporkest, die deze traumatische jaren met mij deelden.

* * *

‘En zo vertelde de overlevende zichzelf dat niet-herinneren gelijkstond aan heulen met de vijand; eenieder die bijdraagt aan de vergetelheid, voltooit het werk van de moordenaar. Daarom is het van vitaal belang te getuigen, opdat men zichzelf niet in het vijandelijke kamp zal bevinden.’

Uit ‘Een verzoek aan de overlevenden’ in *Een Jood vandaag* van Elie Wiesel

Inhoud

Woord vooraf	9
Introductie door Sir Martin Gilbert	11
Dankbetuigingen	13
Lijst afbeeldingen	14
Wie is wie	17
Voorwoord	19
Inleiding	21
1 Duitsland voor de oorlog en de Kristallnacht	23
2 De vernietiging van een gezin	29
Pogingen om te emigreren voor het uitbreken van de oorlog	29
Het gezinsleven nadat we ons thuis moesten verlaten	41
Ik ga weer naar school	44
Dwangarbeid	49
Mijn ouders worden gedeporteerd	57
3 Alleen in Breslau met Renate	61
4 Veroordeelde misdadigers	67
Rechtszaak en aankomst in Jauer	78
5 'Vrijwillige' overplaatsing naar Auschwitz	85
6 Muziek voor het inferno	93
7 Van de ene hel naar de andere: onze wonderbaarlijke ontsnapping naar Bergen-Belsen	107
8 De bevrijding van Bergen-Belsen	115
9 Vrede in Bergen-Belsen: detachering bij het Britse leger	123
Contact met Marianne	123
Op zoek naar een nieuw leven	130
De traumatische pogingen om Engeland binnen te komen	139
10 Gestrand in Brussel	163
11 De boot over het Kanaal	171

Appendices	
1	Verklaring van bezittingen (Vermögenserklärung) 191
2	Officiële Duitse documenten met betrekking tot de inbeslagneming van het eigendom van de familie Lasker in Breslau 195
3	Alma Rosé in Auschwitz door doctor Margita Schwalbová 201
4	Transcript van het officiële Britse verslag van het proces in Lüneburg 205
	Index 212

Woord vooraf

Dit is het verhaal van de verwoesting van een getalenteerde Joodse familie, en van twee jonge zusjes die ondanks alles overleefden. Het is een van de ontroerendste verhalen uit de Tweede Wereldoorlog. Anita en haar oudere zus Renate ontsnapten tweeënhalf jaar lang aan de dood door de Gestapo en de SS toen ze meegesleurd werden in de wervelwind van de massale uitroeiing door de nazi's. Eerst werden ze gevangengezet als 'misdadigers' en toen, gescheiden, naar Auschwitz getransporteerd. Ten slotte belandden ze in Bergen-Belsen op het moment dat de Russen in aantocht waren. Ze overleefden dankzij hun uitzonderlijke moed, vastberadenheid en vindingrijkheid, en door een aantal gelukkige toevalligheden. Anita ontkwam in Auschwitz aan vernietiging door haar talenten als celliste, toen ze werd opgenomen in het vrouwenorkest dat gedirigeerd werd door Alma Rosé, een nichtje van Gustav Mahler.

Haar boek is met name opmerkelijk vanwege de vele documenten die ze heeft weten te bewaren. De meeste ervan bevinden zich nu in de archieven van het Imperial War Museum in Londen. In een reeks familiebrieven aan haar zus Marianne, die gestrand was in Engeland, van net voor de oorlog tot 1942 toen haar ouders werden gedeporteerd en vermoord, maakt een atmosfeer van een vrolijke alledaagsheid gaandeweg plaats voor een onderhuidse dreiging en een ominus voorgevoel. De verschrikkelijke situatie waarin de familie Lasker zich bevond, en met name die van Anita en Renate toen de rest van hun familie was gedeporteerd en ze moederziel alleen achterbleven in Breslau, kon niet treffender worden overgebracht.

Na de bevrijding van Bergen-Belsen in april 1945 werd de correspondentie met Marianne in Engeland hervat. Anita werd gedetacheerd bij het Britse leger en ze citeert uit de eerste hand over het begin van de bezetting. Er is onder meer een transcript van een deel van het proces in Lüneburg, waar ze getuigde over de nazigruwelikheden in Auschwitz en Bergen-Belsen, en in de rechtbank werd geconfronteerd met haar beulen. In 1946 kregen zij en Renate eindelijk toestemming om naar Engeland te emigreren. Drie jaar later was ze een van de oprichters van het English Chamber Orchestra, waarin ze tot op hoge leeftijd cello heeft gespeeld.

De uitgever

Introductie

Er staat in deze herinneringen veel wat stof tot nadenken geeft. Van de ‘oude, verfromfaaide bundel brieven’ die Anita Lasker-Wallfisch opnieuw opende, tot ‘het einde van mijn beproevingen’ zoals zij het benoemt, kwam een ware schatkist tevoorschijn. Hierin ziet men onder meer, aan de vooravond van de oorlog, het pijnlijke proces van vergeefs proberen de vereiste documenten, garanties en dergelijke te bemachtigen om Duitsland te kunnen verlaten. Er is een wreed besef van oprakende tijd, en van een stuntelende Brits-Joodse bureaucratie, met een gebrek aan financiële middelen als een zeurende constante.

Contemporaine brieven hebben een geweldig vermogen om de sfeer van die tijd op te roepen, waaronder, zelfs in donkere dagen, het overleven van humor. En als de oorlog eindelijk uitbreekt in september 1939, blijft ook de hoop voortleven. Misschien zal het gedwongen vertrek van huis tijdelijk zijn. Misschien is emigreren nog steeds mogelijk. Zelfs in april 1940 is er nog hoop dat weggaan uit Duitsland nog steeds een optie is, misschien naar Italië. Op elke pagina wordt de lezer, die op de hoogte is van het uiteindelijke lot van de Duitse Joden, gegrepen door de kennis achteraf.

Als Anita’s zus Marianne haar twee pond koffie stuurt vanuit haar nieuwe onderkomen in Groot-Brittannië, biedt dit alle verrukkingen van een ‘wonderdrank’ en de hoop dat er meer koffie zal volgen. Hoop, net als koffie, hielp het moreel hoog te houden. Anita schrijft: ‘Hoop was een toverdrank die ons op de been hield.’ Maar net zoals de koffie en de reisplannen was het een schaars goed. In januari 1941 ontving Marianne in Londen een brief van haar moeder. ‘Misschien dat we ondanks alles,’ schrijft haar moeder, ‘toch op een dag weer alle vijf om een gezellige ronde tafel zullen zitten!’

De ontknoping nam veel tijd in beslag en was wreed. Het vreselijke lot van de Duitse Joden stond in zo’n schril contrast met hun cultuur en kwaliteiten. Dit boek is een bewijs dat deze kwaliteiten tot het einde toe gehandhaafd bleven. In juli 1941 werd Anita zestien jaar. Bijna twee jaar na het uitbreken van de oorlog was er nog steeds een zekere normaliteit in Breslau: voor haar verjaardag kreeg ze onder meer een boek over kunstgeschiedenis en een historische atlas, zeep en een paar sokken. ‘’s Middags speelden we kwartetmuziek.’

In april 1942 werden Anita’s ouders gedeporteerd. Haar grootmoeder werd

kort daarop gedeporteerd. De bestemming was onbekend; er is nooit meer iets over hen vernomen. De deportaties vernietigden alle hoop. Anita's eigen pad (dat begon met een mislukte poging om samen met haar zus Renate per trein te ontvluchten naar het door Duitsland bezette Parijs) liep via Auschwitz naar Bergen-Belsen. In Auschwitz speelde ze in het kamporkest; hieraan dankte zij haar leven. 'Ik had misschien niet langer een naam, maar ik was identificeerbaar. Er kon naar mij verwezen worden. Ik was "de celliste". Ik was niet opgegaan in de grijze massa van naamloze, niet te onderscheiden mensen.'

Anita en haar zus werden bevrijd toen ze in Bergen-Belsen zaten. 'Toen de eerste tank eindelijk het kamp binnenrolde,' schrijft Anita, 'keken we zwijgend naar onze bevrijders. We waren heel achterdochtig. We konden eenvoudigweg niet geloven dat we niet opgeblazen waren voordat de geallieerden ons konden bereiken.' Zoals zo veel in dit boek bezorgt het verhaal van de bevrijding je de rillingen en het besef dat het overleven een wonder is. Anita Lasker-Wallfisch heeft een verslag gegeven dat, door zijn persoonlijke directheid, veel overbrengt van wat vrijwel niet over te brengen is.

Martin Gilbert

Oxford, 1 maart 1996

Dankbetuigingen

Mijn dank gaat naar Louise Greenberg, die me informatie uit de eerste hand vroeg over Theresienstadt voor een programma dat ze voor de BBC voorbereidde. Ik zei dat ik haar daar niets over kon vertellen omdat ik daar nooit geweest was, maar dat ik haar misschien kon helpen als ze iets wilde weten over plaatsen als Auschwitz en Bergen-Belsen. Dit leidde tot de BBC-programma's over mijn ervaringen getiteld *Inherit the truth* [Erf de waarheid], gebaseerd op mijn oorspronkelijke tekst door Colin McLaren, en een stortvloed aan brieven met de vraag waar het boek te krijgen was. Ze werden gevolgd door een onverwacht aanbod om te publiceren wat ik aanvankelijk alleen voor mijn directe familie bedoeld had.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar mijn uitgever en redacteur Giles de la Mare, die mij met een bewonderenswaardig geduld duidelijk maakte dat er een groot verschil is tussen het gesproken en het geschreven woord, en ook dat de grammatica van de Engelse taal veel omvangrijker is dan ik me realiseerde.

Ook wil ik de Public Record Office bedanken die zo vriendelijk was mij gebruik te laten maken van het transcript van het Lüneburg-proces (ref. WO 235/14, Crown Copyright, afgebeeld met toestemming van het hoofd van Her Majesty's Stationery Office); Random House voor toestemming om het citaat uit *Een Jood vandaag* van Elie Wiesel te gebruiken; en iedereen die me aanmoedigde om met deze onderneming aan de slag te gaan.

Lijst afbeeldingen

Zwart-witfoto's (na pagina 173)

1. Alfons Lasker, mijn vader, 1884-ca.1942 (gedeporteed)
2. Edith Lasker, mijn moeder (geb. Hamburger), 1894-ca.1942 (gedeporteed)
3. Flora Lasker (Grossfloh), mijn grootmoeder, die overleed ca. 1942 (gedeporteed)
4. Mijn vader (links)
5. Ikzelf op ongeveer driejarige leeftijd, terwijl ik doe alsof ik cello speel met een bezem en een kam
6. Marianne, ikzelf en Renate (v.l.n.r.) rond 1930 in Breslau
7. Renate, ikzelf, Marianne en mijn moeder (v.l.n.r.) rond 1931
8. Weinhold Schule, de lagere school waar ik mijn eerste antisemitische ervaringen opdeed (ik zit op de bovenste rij, derde van links)
9. Ikzelf, 12 à 13 jaar, in 1938 in Berlijn, waar ik cello studeerde bij Leo Rostal
10. Edward Lasker, mijn oom, 1885-1983
11. Mijn vader (links) en oom Edward, zijn broer
12. Ikzelf in 1939
13. Renate in 1939
14. Marianne maakt meubels in het niet meer in gebruik zijnde kantoor van mijn vader, Breslau, 1939
15. Het gezin in 1939, nog compleet en woonachtig in het appartement aan de Kaiser Wilhelm Strasse (later heette die Strasse der SA) (v.l.n.r.: ik, Renate, Marianne, mijn moeder, mijn vader)
16. Een kamer in ons appartement aan de Kaiser Wilhelm Strasse, 1939
17. Kaiser Wilhelm Strasse 69, Breslau, waar we woonden, met een standbeeld van Moltke op de voorgrond
18. Het gerechtshof en de gevangenis in Breslau nu
19. Alma Rosé met haar Wiener Walzermädeln eind jaren dertig
20. Auschwitz, 1944: de aankomst van een transport uit Hongarije (reproductie met dank aan de Wiener Library)
21. Auschwitz, 1944: Hongaren vormen een rij op weg naar de gaskamer (reproductie met dank aan de Wiener Library)

22. Bergen-Belsen rond 19 april 1945: SS'ers dragen lichamen naar de massagraven, bewaakt door Britse soldaten (*British Official Photograph No. BU 3799 (XP), Crown Copyright*)
23. Bergen-Belsen, 1945: massagraf nummer 3
24. Bergen-Belsen, 1945: verlaten kamp
25. Bergen-Belsen: tolkenhuis in een kamp voor ontheemden, ongeveer drie kilometer vanaf het basiskamp
26. Ikzelf op de boot van Oostende naar Engeland, 18 maart 1946
27. Ikzelf in 1996 (foto van David Jacobs)

Afbeeldingen in de tekst

- Londen, maart 1974. Brief van Eric Williams die ontsnapte uit Stalag Luft II door middel van het 'Houten Paard' met reisdocumenten die we hielpen vervalsen in Breslau (p. 56)
- Parijs, oktober 1946. Médaille de la Reconnaissance Française, die Renate en ik toegekend kregen door de Franse regering (p. 77)
- Bergen-Belsen, mei 1945. Een vrijgeleide uitgegeven door de militaire regering, die mij privileges als tolk gaf (p. 131)
- Telegram van 11 juni 1945 aan Harry Goldschmidt over onze vergeefse poging om inreisvergunningen voor Engeland te krijgen (p. 132)
- Bergen-Belsen, juli 1945. Programma voor een concert gegeven door de groep musici bij elkaar gebracht door Lady Montgomery, om te spelen in de kampen voor ontheemden (p. 144)
- Oktober 1945. Krantenverslagen in de Britse pers over het proces in Lüneburg, waarin de getuigenis genoemd werd die ik gaf (p. 150)
- Oktober 1945. Krantenverslag in de Britse pers over de executie van Josef Kramer, Irma Grese, Elisabeth Volkenrath, Juana Bormann, Fritz Klein, Franz Hoessler en andere Duitse personeelsleden die het kamp Bergen-Belsen runden (p. 151)
- Mijn getuigenkaart voor het Lüneburg-proces (p. 152)
- Oktober 1945. Brief van mijn vriend Konrad Latte die me het 'vergif' gaf dat uiteindelijk poedersuiker bleek te zijn. 'Je leeft nog. Het is onvoorstelbaar. Telegrafeer me a.u.b. snel, of en waar ik je bereiken kan. Ik kan overal naartoe komen.' (p. 155)
- Bergen-Belsen, december 1945. Het certificaat dat ik midden in de nacht typte op 26 december, dat me over de Nederlandse grens zou moeten krijgen (p. 158)

- Brussel, maart 1946. Eerste pagina van een concert gegeven door het Brussels Universiteitsorkest drie dagen voor ik naar Engeland vertrok (p. 168)
- Londen, juni 1946. Brief die ons vrijstelde van beperkingen die werden opgelegd aan 'vijandelijke vreemdelingen' (p. 170)
- Breslau, april 1942. Pagina 8 van de Verklaring van bezittingen (*Vermögenserklärung*) die mijn vader had opgesteld op de avond voor mijn ouders gedeporteerd werden (p. 192)
- Breslau, augustus 1942. Officieel Duits document met betrekking tot de verplaatsing van Renate en mij naar het weeshuis na de deportatie van de rest van onze familie (p. 197)

Wie is wie

Alma	Onze meid
Auerbach, 'Eierbauch'	Onze docent harmonieleer
dominee Fisher	De familie Fisher bood Renate onderdak in Engeland
Vally en Siegfried Goldschmidt	Familie woonachtig in Zwitserland
Grossmama, Grossfloh	Mijn grootmoeder, Flora Lasker, geboren in 1861 in New York en gedeporteerd in 1942 naar een onbekende bestemming
H & C	Hutchinson & Cuff, een Britse firma van advocaten
Hadda	Onze leraar handenarbeid
Hanni-Rose Herzberg	Een schoolvriendin die in ons huis woonde na de deportatie van haar ouders. Ze werkte met ons in de papierfabriek in Sakrau
Jandel, Mariandel	Marianne, mijn oudste zus (haar getrouwde naam was Adlerstein)
Werner en Ruth Krumme	Vrienden bij wie we onze laatste dag in Breslau doorbrachten voor onze ontsnappingspoging
graaf Künigl	Een cliënt van mijn vader die een speciale ontheffing van de Gestapo kreeg om hem te blijven vertegenwoordigen ondanks het feit dat Joden niet langer werd toegestaan de advocatuur uit te oefenen
Edward Lasker, oom Edward	De broer van mijn vader en een schaakgrootmeester. Hij was geboren in 1885 en stierf in New York in 1983. Hij was in 1913 naar Amerika geëmigreerd
Konrad Latte	Een vriend die me voorzag van cyanide, en de broer van mijn beste vriendin Gabi, die op dertienjarige leeftijd stierf aan difterie
Mu, Mutti	Mijn moeder

<i>juffrouw Neubert, Püppchen</i>	Een medewerkster in de gevangenis van Breslau die ons speelgoedsoldaatjes gaf om te schilderen
<i>Odette</i>	Onze Franse gouvernante
<i>Re</i>	Renate, mijn oudere zus
<i>Leo Rostal</i>	Mijn celloleraar in Berlijn
<i>Helli en Jack Schrier</i>	Mijn nicht en haar echtgenoot die in Engeland woonden
<i>Giuseppe Selmi</i>	Eerste cellist van Radio Rome en oorlogsgevangene in een kamp bij Bergen-Belsen
<i>tante Käte en oom Ernst Schreiber</i>	Mijn tante en mijn oom, in wier flat wij gingen wonen
<i>Tita, Titel</i>	Anita
<i>Vati, Va</i>	Mijn vader
<i>mevrouw Wolf en juffrouw Wanklyn</i>	Dames in Engeland die ons probeerden te helpen

Voorwoord

Toen ik oorspronkelijk het verhaal schreef van mijn jeugd en mijn ‘odyssee’, die van 1933 tot 1946 liep en die ging over de oorlog, de gevangenis in Breslau, Auschwitz, Bergen-Belsen en de vernietiging van mijn familie, deed ik dat voor mijn kinderen en kleinkinderen. Pas in 1985 besepte ik dat we eigenlijk nooit over die periode hadden gepraat.

Ik heb vaak gehoord dat wij overlevenden van de Holocaust ‘er niet over willen praten’. Dit moet ik tegenspreken. De waarheid is dat ons er zelden of nooit naar gevraagd wordt; en natuurlijk is er ook het ontegenzeggelijke probleem dat wat we te vertellen hebben de verbeelding tart.

Mijn voornaamste doel toen ik na de oorlog een nieuw leven voor mezelf begon op te bouwen, was om de verloren jaren in te halen en mijn kinderen een ‘normaal’ leven te geven. Ik geloof dat de meeste andere overlevenden hetzelfde dachten. Het kostte me vele jaren om te begrijpen dat normaliteit niet iets is wat je uit niets kunt creëren. Hoe kan het leven normaal zijn als je aarzelt de vragen van je kinderen te beantwoorden waar hun oma en opa zijn, uit vrees hen voor altijd te traumatiseren – omdat het antwoord zou zijn dat ze ergens in Polen in een massagraf liggen? Mijn kinderen een normaal leven geven, betekende onder meer dat ze zich niet anders of geïsoleerd moesten voelen.

Nu, vijftig jaar later, weet ik dat dit alles een luchtkasteel was. In een normaal leven is geen plaats voor verhalen die zo buitensporig gruwelijk zijn dat ze in het gunstigste geval op sprookjes lijken, en in het ergste op grove overdrijvingen.

Toen ik bevrijd was, had ik veel illusies. Ik dacht dat ons lijden een definitieve boetedoening was, en dat de komende generaties voor altijd gevrijwaard zouden blijven van vooroordelen. Helaas had ik het verkeerd. Er zijn tegenwoordig veel mensen, en niet allemaal dom of onopgeleid, die beweren dat de Holocaust een ernstige verdraaiing van de feiten is, of zelfs een complete leugen.

Een jaar of veertig nadat de gebeurtenissen plaatsvonden, begon ik er notities over te maken elke keer als ik even wat tijd overhad. Veel ervan deed ik op vliegvelden of in vliegtuigen, gebruikmakend van verloren uur-tjes. Zo stelde ik uiteindelijk een ‘boek’ samen voor mijn kinderen, zodat ze

de 'waarheid konden erven' en de herinnering aan die vreselijke tijd levend konden houden. Dat 'boek' vormde de basis voor deze gepubliceerde editie.

Het boek bevatte veel foto's en brieven die zeven jaar na het einde van de oorlog in mijn bezit kwamen. Ze waren van mijn oudste zus Marianne geweest, het enige familielid dat Duitsland was ontvlucht. Misschien was het de voorzienigheid, maar tegen het einde van mijn beproevingen was ik in de gelegenheid om mijn 'grijze doos' (u zult er later meer van horen) te openen en daarin vond ik niet waar ik naar op zoek was, maar een oude, verfromfaaide bundel brieven bij elkaar gebonden met een touwtje. Ik was vergeten dat ik ze had. Het waren om precies te zijn alle brieven die onze familie had geschreven aan Marianne, die kort voor het uitbreken van de oorlog naar Engeland was gegaan. Ze zijn van mijn moeder en mijn vader, mijn zus Renate en mijzelf, en gaan terug tot 1939, 1940, 1941 en 1942. Daar houden ze op. De brieven van Renate en mij beginnen weer in 1945. Met enige moeite heb ik ze allemaal vertaald. Een groot probleem was dat in vertaling een hoop verloren dreigt te gaan, vooral de humor – ja, geloof het of niet, er zat een hoop humor in.

Ironisch genoeg en erg tragisch overleed Marianne in het kraambed in 1952, en de brieven en foto's werden door haar echtgenoot aan mij gegeven.

Ik zal fragmenten uit deze brieven gebruiken om mijn relaas te onderbouwen. Nadat de oorlog was uitbroken, werden onze brieven via Zwitserland en Amerika, en soms via Nederland, naar Marianne gestuurd. Sommige waren niet gedateerd en we gebruikten een soort geheimtaal om hun ware herkomst te verdoezelen. We moesten ook veel dingen weglaten die te gevaarlijk waren om over te praten.

Inleiding

Ik heb nooit een overweldigende behoefte gehad om over mijn ervaringen te praten. De redenen hiervoor zijn complex en uiteenlopend, maar ik heb zeker nooit de behoefte gehad om te vergeten. Er lijkt echter een taboe te liggen op het onderwerp van de Holocaust.

Toen we nog maar net in Engeland waren, wilden Renate en ik heel graag praten, maar *niemand* vroeg ons iets. Ik weet heel goed dat mensen zich over het algemeen willen wapenen tegen te veel kennis. Onder het voorwendsel dat ze geen herinneringen willen oproepen – voor het geval die te schokkend zouden zijn – staan ze toe dat het zwijgen de overhand krijgt. Overigens kunnen zulke herinneringen niet worden opgeroepen. Afgezien van bepaalde details is er niets om op te roepen, aangezien je ervaringen je überhaupt nooit hebben verlaten. Als je hebt gezien en hebt doorgemaakt wat wij hebben ervaren, worden zulke ervaringen een integraal deel van je, en onvermijdelijk kleuren ze heel je persoonlijkheid.

We waren ons ervan bewust dat we in sommige opzichten een beetje een teleurstelling waren. We zagen er niet langer uit als voormalige gevangenen van Bergen-Belsen en we hadden beslist geen medische aandacht nodig. Het had ons elf maanden gekost om toestemming te krijgen om naar Engeland te komen. (We werden bevrijd op 15 april 1945; we verlieten Bergen-Belsen eindelijk op 27 december; we raakten gestrand in Brussel; en we bereikten Engeland uiteindelijk op 18 maart 1946.) Het is niet verbaazingwekkend dat we er tegen die tijd uitzagen als redelijk normale mensen. Hoogstwaarschijnlijk was het makkelijker om ons vol te stoppen met voedsel dan te luisteren naar onze verhalen. Ik wil geen kritiek uitoefenen, maar ik wil het graag gewoon vertellen zoals het was. Algauw ging het magische moment voorbij. We hadden geen zin meer om te praten en schikten ons in een soort isolement dat mettertijd een tweede natuur werd.

Er zijn natuurlijk momenten geweest dat mensen de moed hadden om vragen te stellen. Ik heb ze altijd bereidwillig beantwoord, gewoonlijk door middel van een amusante anekdote, of door hun te vertellen over een van die wonderlijke toevalligheden waarmee mijn leven zo rijkelijk is bezaaid.

Er is veel geschreven over concentratiekampen en de gruwelijkheden begaan door de Duitsers. Hieraan heb ik weinig toe te voegen. Ik weet niet

hoe ik *honger* moet beschrijven; niet het soort dat iedereen kent wanneer je een maaltijd hebt overgeslagen, maar honger die *pijn* veroorzaakt. Ook niet hoe het is om *koud* te zijn zonder enig vooruitzicht ooit weer warm te worden, of het gevoel van *échte angst* en volledige ellendigheid.

Een van de redenen voor mijn terughoudendheid is de acute vernedering die ik voel wanneer ik probeer enkele van de onbeschrijflijke dingen die er gebeurd zijn te verwoorden en stuit op verveling of ongeloof. Ik voel me vernederd uit naam van de miljoenen doden, en ik voel me ook schuldig. Het is het eeuwenoude schuldgevoel van overlevenden die zich afvragen waarom ze zich überhaupt bevinden in een positie om te praten.

Dus als je getuige bent geweest van deze twintigste-eeuwse schanddaad van geraffineerde wreedheid van mens tegen mens, zul je onvermijdelijk leven in een soort limbo, afgesneden van de rest van de wereld. Ik heb de realiteit geaccepteerd dat er zijn die het 'weten' en zij die het 'niet weten'. En daar lijkt het verhaal op te houden.

Door iets wat jaren geleden gebeurde in Rome, toen ik daar was voor een concerttournee, ben ik voor het eerst gaan proberen iets vast te leggen van de absurde toevalligheden en avonturen die mijn leven hebben gekleurd. Toen ik op een avond laat terugkeerde naar mijn hotel, kwam ik bij de bar twee jonge collega's tegen die mij vroegen wat ik die avond gedaan had. Ik vertelde hun dat ik de avond had doorgebracht met iemand die ik niet gezien had sinds de bevrijding van Bergen-Belsen, en vertelde over de omstandigheden waaronder ik hem oorspronkelijk had leren kennen. Ik was stomverbaasd over de impact die dit verhaal had op mijn jonge vrienden, en hun oprechte belangstelling. Ik moest hun *beloven* dat ik zou proberen iets op papier te krijgen. Het maakte dat ik me afvroeg of ik een bijdrage kon leveren, hoe onbeduidend ook, om te helpen de herinnering aan een tijdperk levend te houden.

Mijn boek zal geen verslag zijn van de gruwelen zelf, en voor het merendeel evenmin een historisch document. Het onderwerp van de Holocaust is al vele keren behandeld met wisselend succes. Ik wil slechts optekenen hoe mijn leven is bepaald doordat ik in Duitsland leefde ten tijde van het Derde Rijk, als Jodin.

HOOFDSTUK 1

Duitsland voor de oorlog en de Kristallnacht

De eerste keer dat ik het gevoel kreeg dat er iets mis was, moet rond 1933 zijn geweest. Tot dan toe had ik een beschermd en erg gelukkig leven geleid. Ik was de derde dochter van mijn ouders, zeer tot ongenoegen van mijn vader, die drie zoons had gewild. Mijn vader was een advocaat van enige naam, en mijn moeder, afgezien van het feit dat ze erg mooi was, had veel kwaliteiten. Ze was uitzonderlijk behendig met haar handen en maakte al onze kleren zelf. Maar bovenal was ze een zeer bekwaam violiste. Ik herinner me levendig het knusse gevoel dat ik had als ik in bed lag te luisteren naar haar oefeningen. Doorgaans begon ze met de eerste octaven van het vioolconcert van Beethoven. Mijn vader zong graag en we hadden een hoop kamermuziek in huis. We leerden alle drie instrumenten te bespelen. Mijn oudste zus Marianne speelde piano en Renate speelde viool. Ik was de cellist. We vormden een trio en als extraatje mocht ik soms meedoen aan de wekelijkse kwartetssessies thuis. We werden aangemoedigd om Frans te spreken en hadden een tijdje een Franse gouvernante. Mijn vader hield veel van talen. Hij beweerde dat mensen net zoveel zielen hebben als talen. Hij was erop gebrand dat we niet het Frans zouden vergeten dat we hadden geleerd toen de gouvernante bij ons was, en als regel spraken we thuis op zondag alleen Frans. In mijn jeugdige onwetendheid vond ik dit volkomen belachelijk, dus deed ik zondags nooit mijn mond open.

Het leven was vrij goed, en het leek ondenkbaar dat het zo niet voor altijd zou blijven. Ik vermoed dat wij een typisch kleinburgerlijk, geassimileerd

Joods gezin waren. Er lag weinig nadruk op ons Jood-zijn, maar ik herinner me dat mijn ouders naar de synagoge gingen op de Joodse feestdagen en dat we Pesach, het feest waarbij de uittocht van de Joden uit Egypte wordt herdacht, doorbrachten bij mijn grootmoeder van moederskant.

Hoewel het leven redelijk normaal verliep, hadden we een toenemend besef dat er iets aan de hand was. Er waren bezorgde gezichten en er werd gepraat over emigratie. Ik was te jong om te begrijpen waar het allemaal over ging, maar ik wist dat er iets slechts was gebeurd. Ik had mijn eerste ervaring met antisemitisme. Dat was op de kleine particuliere school waar ik op zat. Een medeleerling van me griste de spons uit mijn handen toen ik het bord wilde schoonvegen en zei: 'De Jood mag de spons niet hebben'. Soms spuugden kinderen naar me op straat en scholden ze me uit voor 'smerige Jood'. Aangezien we ons thuis nauwelijks bewust waren geweest van ons Jood-zijn, vond ik dit allemaal erg bevreemdend en ik was erg jaloers op mensen die niet dit mysterieuze stigma hadden.

De jaren gingen voorbij en de scheiding van Joden en ariërs nam steeds verder toe.

Ik herinner me dat bepaalde wetten van kracht werden. Alle Joodse vrouwen moesten de naam 'Sarah' toevoegen aan hun handtekening, en alle mannen de naam 'Israël'. Ons werd niet langer toegestaan huishoudelijke hulp jonger dan vijfenveertig jaar in dienst te nemen uit vrees voor *Rassenschande*, raciale verontreiniging. Joden moesten Joodse scholen bezoeken en het beruchte bordje JUDEN UNERWÜNSCHT, 'Joden niet welkom', verscheen steeds vaker in openbare gelegenheden zoals restaurants en bioscopen. Heel langzaam werden onze levens ondermijnd – zo langzaam dat, helaas, de werkelijke dreiging achter dit alles door overoptimistische mensen kon worden genegeerd. Mijn vader was een van hen. Hij was ervan overtuigd dat deze onzin spoedig voorbij zou zijn, 'wanneer de Duitsers weer bij zinnen komen'. Veel van onze vrienden verlieten echter het land en zelfs mijn eigen familie begon te praten over emigreren.

Maar waar konden we naartoe? Hoe konden we aan de noodzakelijke papieren komen? Het beroep van mijn vader was een serieuze belemmering. Hij was ingevoerd in een rechtssysteem dat beperkt was tot Duitsland. Hoe kon hij überhaupt de kost verdienen in een ander land?

De eerste enorme indicatie van een dreigende ramp vond plaats op 9 november 1938, toen Ernst vom Rath, een ondergeschikte diplomaat van de Duitse ambassade in Parijs, vermoord werd door een Jood met de naam

Grynspan. Dit incident leidde tot een 'spontane woede-uitbarsting bij het Duitse volk', zoals de pers het destijds verwoordde, en de eerste grote pogrom van het nazitijdperk vond plaats. Synagogen werden in brand gestoken en Joodse winkels werden vernield en geplunderd. Ze waren eenvoudig te herkennen. De eigenaars moesten de davidster en hun naam in letters van een voorgeschreven grootte op hun winkelruit tonen. Een Joodse winkel kon niet verward worden met een arische.

Het merendeel van de mannelijke bevolking werd gearresteerd en de uitdrukking 'concentratiekamp' werd deel van het vocabulaire. Steeds meer mensen verlieten het land, een onderneming die steeds ingewikkelder werd, of ze verdwenen simpelweg.

Elke dag die ten einde kwam met je gezin nog compleet, was een soort van prestatie. Mijn vader ontkwam aan arrestatie tijdens die beruchte Kristallnacht (Nacht van het gebroken glas), zoals het later ging heten, op 9 november dankzij de moed van een grote vriend van ons: Walter Mathias Mehne, een vioolbouwer in Breslau. Hij was geen Jood en negeerde opzettelijk het feit dat het op straat wemelde van Gestapoleden die op zoek waren naar Joden. Hij liep de trap op naar ons appartement, nam mijn vader mee, en reed hem de rest van de dag de stad rond in zijn auto. Hij kon makkelijk zijn aangehouden, waarop hij zichzelf in een belastende en zeer gevaarlijke positie zou hebben bevonden. De moed van een man als Mehne is des te opmerkelijker aangezien hij een bekende figuur was in Breslau. Zijn zaak – het was een 'vader en zoon'-bedrijf – was gevestigd op de eerste verdieping van een pand aan de Tauentzien Platz, precies in het midden van de stad. De zaak was meteen herkenbaar door zijn borden in de vorm van een viool die achter de winkelruiten hingen. Het was veel meer een ontmoetingsplek voor musici dan alleen maar een winkel, en een groot deel van die musici waren nazi's. Desondanks volhardden de Mehnes in hun weigering om in de winkel een portret van Hitler op te hangen, ondanks het feit dat dit verwacht werd van elke goede burger.

Ook weigerden ze een swastika op te hangen op de diverse 'vlagdagen'. Het maakte hen meteen verdacht, maar ze gaven geen duimbreed toe. Ze keurden wat er gebeurde af en waren niet bang dit te tonen. Zowel vader als zoon gedroeg zich op een manier die alleen maar voorbeeldig kan worden genoemd. Er waren inderdaad enkele Duitsers – helaas niet voldoende – wier gedrag onberispelijk was.

Op dat moment was ik niet thuis maar in Berlijn, waar ik naartoe was gestuurd om cellolessen te volgen bij Leo Rostal. Achteraf gezien heb ik grote

bewondering voor de beslissing van mijn ouders om een kind in haar eentje naar een grote stad als Berlijn te sturen. Het was feitelijk de enige manier waarop ik cellolessen kon krijgen.

In Breslau, dat veel kleiner was dan Berlijn, konden we geen docent vinden die dapper genoeg was om een Joods kind les te geven. Dat had opgemerkt kunnen worden en ernstige gevolgen kunnen hebben. Daarom was het zo geregeld dat ik naar Berlijn zou gaan. Aangezien ik veel te jong was om van school af te gaan, moest er voor mij toestemming worden verkregen om privélessen te volgen in schoolvakken, zodat ik mijn tijd kon wijden aan het oefenen. Ik was nog maar net dertien jaar. De dingen liepen niet helemaal zoals mijn ouders zich dat waarschijnlijk hadden voorgesteld. Ik had een kamer in het appartement van een oude dame die mij elke ochtend twee uur lang les moest geven in schoolvakken en daarnaast een oogje op me moest houden. Het was een vreselijk ouderwetse bedoening en aanvankelijk nogal angstaanjagend. Er hingen zevenenvijftig foto's in mijn kamer, en bijna elke dag kreeg ik gehaktballen en spruitjes te eten.

Ik raakte er al gauw aan gewend en had een geweldige tijd. Ik beperkte het oefenen tot een minimum en vond het heerlijk om rond te zwerven in het grote warenhuis, het KDW [Kaufhaus des Westens – noot vertaler]. Ik voelde me heel erg volwassen.

Ik genoot erg van mijn cellolessen en had een goede vriend aan mijn docent. Ik leerde een hoop van hem, onder andere roken. Het kwam me goed van pas voor het vacuüm van de eerstvolgende acht jaar; mijn verblijf in Berlijn was gedoemd om al na een halfjaar ten einde te komen. Zoals ik al zei, was ik daar op 9 november en ik herinner me heel angstige telefoongesprekken met mijn moeder die avond. Ik kon niet in Berlijn blijven. Leo Rosenthal emigreerde naar de Verenigde Staten en ik ging terug naar huis. Het was er niet de tijd naar voor een gezin om vrijwillig gescheiden te zijn.

Mijn oudste zus Marianne slaagde erin om Duitsland op het nippertje te verlaten. Ze was een hartstochtelijke zionist en had altijd al naar Palestina willen gaan. Ze was in de leer geweest bij een timmerman, destijds hoogst ongebruikelijk voor een meisje. Ze had er veel bittere ruzies over gehad met mijn ouders. Ze hadden nog niet geaccepteerd dat de dagen voorbij waren dat je streefde naar een universitaire opleiding. Marianne was ervan overtuigd dat haar doel in het leven was om te emigreren naar Palestina en dat land op een praktische manier te helpen opbouwen. Om de een of andere reden ging ze eerst naar Engeland op haar weg naar Palestina. Ik geloof dat

dit te maken had met een kindertransport dat ze zou moeten begeleiden. Ze bereikte haar uiteindelijke doel echter pas veel later. Kort na haar aankomst in Engeland werd de oorlog verklaard, op 3 september. Ze bracht de oorlogsjaren door in Engeland en maakte zichzelf daar nuttig. Ze werd als enige vrouw lid van een klusbedrijf, dat door het hele land reparaties uitvoerde. Haar specialiteit was rieten daken en er was veel vraag naar haar.

‘Op het moment dat de soldaten haar wilden afvoeren, hoorde ze een officier roepen: “Nee, zij niet, dat is de celliste.” Toen besepte Anita dat ze nog steeds een eigen identiteit had, ook al was haar naam vervangen door een nummer.’ – Alice Herz-Sommer,
De pianiste van Theresienstadt (Boekerij)

Anita Lasker is zestien jaar oud als in de Tweede Wereldoorlog haar ouders en haar grootmoeder worden gedeporteerd en vermoord. Dan staan Anita en haar zus Renate er alleen voor. Anderhalf jaar later wordt Anita zelf op transport gezet naar Auschwitz. Daar wordt de begaafde celliste geselecteerd voor het beruchte vrouwenorkest. Ze overleeft, voornamelijk omdat cellisten moeilijk te vervangen waren. In 1944, als de Russen naderen, worden de zussen geëvacueerd naar Bergen-Belsen. Onder erbarmelijke omstandigheden weten ze in leven te blijven tot de Britten het kamp bevrijden.

Anita Lasker werd in 1925 geboren in Breslau (Duitsland), het huidige Wrocław (Polen). Haar vader was een oorlogsheld uit de Eerste Wereldoorlog en advocaat, haar moeder violiste. Na de oorlog vestigde Anita zich in Groot-Brittannië. Ze was medeoprichter en maakte deel uit van het in Londen gevestigde *English Chamber Orchestra*. Lasker trouwde met Peter Wallfisch en samen kregen zij twee kinderen, onder wie de befaamde cellist Raphael Wallfisch. In 2011 ontving ze een eredoctoraat van de universiteit van Cambridge.

Omniboek

NUR 402/689

www.omniboek.nl

9 789401 906883